

İSLAM HUKUK LİTERATÜRÜNDE FURUK EDEBİYATI VE İKİ FURUK KİTABI'NIN TANITIMI

Halis DEMİR (*)

Öz

Klasik fıkıh kitaplarının ehemmiyetli bir türü de furuklardır. Bu eserler, yeterince tanınmamaktadır. Günümüzde Türkiye’de bir furuk kitabının yayınlanmamış olması, bu kanaatimizi teyit edecek sıradan bir örnektir. Bu konuda Türkçe makale yok denecek kadar azdır. Furuk konusu, fıkıh meleke kazandırması, fıkıh eğitimi ve mukayeseli fıkıh çalışmaları bakımından önemlidir. Bu makalede furuk konusu genel hatlarıyla ele alınmış, sonra bu alanın ilk örneklerinden olan iki eser hakkında bilgi verilmiştir. Yer yer karşılaştırılmalar yapılarak, konuya dikkat çekilmiştir. Eserlerin etkileşimleri ele alınırken, klasik fıkıh kitaplarının muhteva zenginliği de ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fark, kıyas, delil, Kerabisi, Nisaburi, Semerkandi.

Furu Literature in Islamic Law Literature and Introducing two Furu Books

Abstract

Furu is one of the considerable types of classical fiqh books. However, these works are not recognized enough. There is no Furuk book which is recently published and this is an ordinary example of our opinion. In this subject, Turkish articles are almost negligible. Furu is an important issue in terms of fiqh education and comparative fiqh studies. This article is discussing Furu in general terms, then presenting some information about two of the first examples of this area. After that, it is pointing out the topic by comparisons. When considering the interactions of the Works, the classical fiqh book’s richness of the content are also introduced,

Keywords: difference, comparison, evidence, Kerabisi, Semerkandi, Nisaburi.

---

*) Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Giriş

Fıkıhın ilmi bir disiplin olarak gelişiminde, furu fıkıh eserleri merkezi bir rol oynamıştır. Fikhi meselelerin bir sistem dâhilinde işlendiği bu eserler, İslam toplumlarında üretilen diğer bilgi alanlarının da incelenmesi için önemli bir kaynak vazifesi görmektedirler. Fikhi düşüncenin aşamalı olarak inşa edildiği bu kitaplar fıkıh tarihi içerisinde kaynaklık ettiği¹ disiplinlerden birisi de furuk edebiyatıdır.

Furuk eserleri fıkıh müdevvenatının özel bir türüdür. Bazı İslam ülkelerinde ders olarak okutulan bu konunun ülkemiz de de tanınması fıkıh eğitimi bakımından bir kazanım olacaktır. Furukların ilim dünyasına kazandırılması üzerinde inceleme, araştırma, tanıtma ve mukayeseli çalışmalar yapılmasıyla mümkün olabilir.

Bu yazıda furuk-u fıkıh hakkında genel bilgi verilecek, sonrada Hanefi Mezhebi hicri dördüncü asır âlimlerinden Semerkandi ile hicri altıncı asır âlimlerinden Nisaburi'nin el-Furuk adlı eserleri tanıtılmaya çalışacaktır.

1. Furuk Edebiyatı

Furuk/Arapça fark kelimesinin çoğuludur. Fark/ الْفَارِقَ ise; “İki şeyin arasını ayırmak, iki şey arasındaki fasıldır. Melekler, helal ve haramın arasını ayırarak inerler.² Başta bulunan saç bölüklerinin yoluna da fark denilir ki kasıt aralıklarıdır. Fark iki şey arasında olur. Bunlar gözle görünen şeyler veya akılla idrak edilen şeyler olabilir. Furkan ise hak ile batıl arasındaki fark için kullanılır. Kuran'ın bir adı da furkandır. Zira Kuran hak ile batılın, helal ile haramın arasını ayırır, belirli hale getirir.³ Furuk ise fark kelimesinin çoğuludur. Furuk, farklar, ayrılıklar, ayrık durumlar demektir.

Fark kıyasın illeti ile ilgili bir kavramdır.⁴ Bir fıkıh usulü terimi olarak fark: Asılla fer arasında kıyası sahih olmamasını gerektiren ikisinden birine has bir özelliğin ortaya çıkması sonucu asılla fer'in ayrılmasıdır. Birlik(cem)in zıttıdır. Fark illetin vasfı olarak asılda olarak bulunur, ferde bulunmaz. Neticede bu durum bu vasfın başka bir şeye de illet olmasını engeller. Fark, lafzının karşılığı ise müşterektir; asıl ve ferde bulunur.⁵ Fark, hükmün sabit olmasını ihlal eden durumdur. Ya kıyasın rükünlerinden birisi olan

1) Kızılkaya, N. (2013), *İslam hukukunda külli kaideler*. İstanbul: İz Yayıncılık; 21.

2) Ayırmak anlamının geçtiği bir ayet için bkz. Mürselat, 77/4.

3) İbn Manzur, M. (1990). *Lisanu'l- arab*. Beyrut:Daru Sader; X, 301; Zebidi, M.(1994). *Tacu'l-arus*. Beyrut: Daru Fiker; XIII, 391; Firuzabadi.(1994). *Kamusu'l-Muhit*, Beyrut: Risale; 1183.

4) Kıyas; “Hükmü hakkında nass vaki olmayan bir vakiyaya, hükmü hakkında nas vaki olan bir vakiyanın bu iki olaydaki illetleri eşit olduğu için, hükmünü vermektir.” Hallaf, A. (1987). *İlm-i Usulü'l-Fıkıh*, Kuveyt: Daru'l-kalem; 52. Krş. Seyyit Ş.(t.y.). *Tarifât*, Kahire: Daru'r-reşat; 205. Atar, F. (2013). *Fıkıh Usulü*, (10. Basım). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı; 89. Erdoğan, M. (1998). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet; 246. Bir başka tanım ise şöyledir: “Hükmü nas ile sabit bir aslın hükmünü fere de vermektir.” Debusi, E.(2001). *Takvimu'l-Edille*, Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye; 260; Serahsi, M.(1984). *Usul*, İstanbul: Kahraman Yayınları; 118.

aslın bir özelliğidir. Bu durumda şart olup, yokluğu halinde hüküm ortadan kalkar. Ya da kıyasın diğer bir rüknü olan ferin bir özelliği olup, aslın hükmünün sübutuna mani bir vasıf demektir.⁶ “Fark bazen iki ferî mesele, bazen iki fıkhi kaide, bazen de fıkıh ya da usule ilişkin terimler arasında olur. Müçtehitlerin pek çok meseledeki ihtilaflarının temelinde bu farkların tespitinde ayrı görüşlere sahip bulunmaları yatmaktadır. Fark, karşılaştırılan iki şeyde esas alınan hususun(asıl) illet olmada etkili bir vasfının diğer meselede(fer) bulunmadığını göstermektedir. (...) Aralarında aynı hükmü vermeyi gerektirecek bir benzerlik kurulamayacağını ikisinden birine mahsus bir özelliği ortaya çıkararak göstermektedir.”⁷

Daha farklı bir ifade ile furuk; “Şekil bakımından birbirine benzeyen, ancak farklı olmalarını gerektiren bazı sebeplerden ötürü hüküm açısından birbirinden ayrılan meselelerin yahut kaidelerin bilgisidir.”⁸ Kıyas faaliyetinin merhalelerinden birisi illet olmayan vasıfların, yani hükme medar olmayacak özelliklerin birer birer ayıklanmasıdır. Buna tenkihu'l-menat denilmektedir.⁹ Bu işlemin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi farkın doğru tespitiyle de alakalıdır. Benzer görünen iki mesele arasında kıyas yapılmamasını gerektiren farkları fark etmek, ya da bu konuda farklı tespitlerde bulunmak farklı kıyasların yapılmasına sebep olmuştur. Fıkıhçılar, kendi kanaatlerine göre kıyas edilecek olan meselenin(fer), hükmün illeti konusunda kendisine kıyas edilecek meseleye(asl) eşit olmaması durumunda yapıldığını düşündükleri kıyasa kıyas maa'l-farık demişlerdir.¹⁰ Konuyla ilgili verilen bir örnek şudur: Çocuk ile yetişkin insan zekât nisabı mala sahip oldukları zaman mallarına zekât düşmesi bakımından ortak bir noktada buluşmuş oluyorlar. Ancak yetişkin insan ayrıca ibadetlerle sorumludur. Zekât da bir ibadet olduğundan zekât verme sorumluluğu vardır. Çocuk için bu söz konusu değildir. Zira o ibadetle mükellef değildir. Bu olay da müşterek noktayı esas alanlar çocuğun malının zekâtını vermesini farz görmekte, farkı esas alanlar ise ondan bu sorumluluğu düşürmektedirler.¹¹

2. Furuk Edebiyatının Önemi

Konunun önemini şu cümlelerle sıralamak mümkündür: Müctehid imamların ihtilaflarının temelinde olaylar arasındaki farkları düşünmeleri vardır. Benzer konuların arasını ayırmak, hatalı bir içtihadın önüne geçmek, bu farkları mülâhaza ile olur.¹² Bu

5) Tehanevi, M. (1996). *Keşşaf-ı Istılahat-ı Funun*, Beyrut: Mektebet-ü Lübnan; II, 1269-1270.

6) Emir Padişah. (1351 h.). *Teyisiru't-Tahrir ala Kitabi't-Tahrir*. Beyrut: M. Babi v dğr. Matbaası; 4/166.

7) Özen, Ş. (1996). *Furuk*. Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi; XIII, 224.

8) Özen, XIII, 224.

9) Atar, 92 vd.

10) Şaban, Z.(2012). *İslam hukuk ilminin esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; 144.

11) Özen, XIII, 224.

12) en-Nisaburi, E. (1986). *el-Furuk*, (tahkik Muhammed Temmum), Kuveyt: b.yy; tahkik, 7.

durumu dikkate alan kimseler fakihlerin ihtilaf sebeplerinden birisinin fıkhî meleke farklılığı olduğunu, bunun da insan yapısının farklı olması sebebiyle tabii bir durum olduğunu anlar.

Kişi, bu konudaki alakası ölçüsünde, fıkhî meleke kazanır, fıkhın kaynaklarına muttaki olur, hükümlerin illetlerini bilir, hakkında nas olmayan hükümleri benzerlerine ilhak eder. Böylece, hükümde bir olan şeyleri birleştirir, farklı olanları ayırır. Meselelerin birleşme ve ayrılma yönlerini idrak eder.

Bazı kişiler birbirine benzeyen konuların farklı hükümler almasına bakarak, fıkhîta tenakuz olduğu ithamında bulunabilirler. Bu vehimlerinin bir kısmını furuk konusunda malumat sahibi olmak ortadan kaldırılabılır. Furuk konusuyla meşguliyet, kişiye hükümlerin hakikatlerini gösterir, içtihadında hata yapmaması için yolunu aydınlatır, onu sahih kıyasa hazırlar. Çünkü bu ilim meseleler arasındaki farkları keşfettirmekle, hükümlerdeki illetler ve bu illetlere muarız olan durumları ortaya çıkarır. Sonuçta furu-u fıkhî usul-ü fıkhîa katma konusunda zannı galip oluşur. Kişi hüküm istinbatında mutmain olur.¹³

Bazı meseleler zahirde birbirine benzer, ancak gerçekte farklı olurlar. İşte fakihler, şekilleri bir birine benzer fakat hükümleri farklı olan bu meselelerin farklılık veya benzerliklerini bilmelidirler. Hatta hüküm istinbatında bu durumu göz önünde bulundurmalıdırlar. Meseleler ve hükümlerin kaynakları, delilleri ve illetleri arasındaki farkların bilinmesi fakihin yaptığı kıyasın sistemli olmasını sağlar, hata yapmasını önler. Mezhep savunma ve mezhep hükümlerindeki mantıki boşlukları doldurmada etkili olmuştur.¹⁴

Konunun önemine dair bir izah da furuk bahsiyle ilgilenen batılı bir bilim adamı Wolfhart Heinrichs'a aittir. O'na göre: Furuk literatürü konusunda çalışmak, İslam hukuk kültürünün daha adil bir şekilde değerlendirilmesine, mukallidin konuları tekrarlayan bir papağan değil de düşünen bir hukukçu olarak daha iyi anlaşılmasına yol açacaktır.¹⁵

Konunun önemine işaret eden bazı ayet-i kerimeleri hatırlatalım:

قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا...Alışveriş de faiz gibidir.” demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır.”¹⁶ Allah faiz ile alışverişin farklı olduğunu bildirmektedir.

“آلَمَلَرَة بİR UYARICI OLSUN DİYE KULUNA FURKÂN’I İNDİREN ALLAH’IN ŞANI YÜCEDİR.”¹⁷ Çünkü Kur’an hak ile batılın arasını ayırmaktadır.

13) el-Bahuseyn, Y. (1998). *el-Furuku'l-Fıkhıyyeti ve'l-Usulıyye*. Riyat: Mektebetür-rüş; 30.

14) Özen, XIII, 225.

15) Wolfhart H.(2007). Hukuku yapılandırılmak: furuk literatürü üzerine mülâhazalar, (çev. Necmettin Kızılkaya). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 9, 242.

16) Bakara, 2/275.

17) Furkan, 25/1.

وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانَ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ Eğer Allah'a; hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün, (yani) iki ordunun (Bedir'de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize inandıysanız (bunu böyle bilin). Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir."¹⁸ Bedir günü cem ve fark günüdür. Aynı gün cepheye, uzaktan bakıldığında bir toplanma günüdür(cem). Fakat itinalı bir bakış iki farklı grup arasında bir savaş olduğunu anlar. Çünkü hak ehli ile batıl ehlini birbirinden ayrılmıştır(fark).

3. Furuk Edebiyatının Ortaya Çıkışı

Furuk bahislerinin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığına dair değerlendirmeler yapılmıştır. Şu hadislere bakılırsa konuyla ilgili ilk değerlendirmelerin Rasulullah döneminde ortaya çıktığı ifade edilebilir. Furuk edebiyatıyla ilgi kurulabilecek bazı hadisler şöyledir.

1.“Rasulullah, “Kız çocuğunun bevl ettiği elbise yıkanır, erkek çocuğununki ise çiselenir.” buyurmuştur.”¹⁹ Bevl konusundaki benzerliğe rağmen cinsiyet farklılığının aynı özellikte necaset olarak anlaşılan şeylerin hükmünü değiştirdiği anlaşılmaktadır. İki farklı hüküm ortaya çıkmıştır: Yıkamak veya çiselemek.

2. Kaybolmuş bir deveye ne yapılması gerektiğini soran birine Resulullah şöyle cevap vermiştir: “Seninle alakası var. Çevrede içeceği su var, hayvanın da ayakları var. Sahibi onu buluncaya kadar su içsin, yaprak yesin, dolaşsın.”²⁰ Bunun bir başka hadisle alakası bulunmaktadır. Hadiste kayıp koyunla alakalı bir hüküm bulunmaktadır. Metni şöyledir: “Onu tut. Ya senin, ya kardeşinin, aksi halde yurtcu bir hayvanındır.”²¹ Benzerlik kaybolmuş hayvanların durumuyla alakalıdır. Aralarındaki fark ise, deve kendisini vahşi hayvanlardan koruyabilmekte, koyun ise koruyamamaktadır. Bu hükmü doğrudan etkilemiştir: Sahibinin kayıp ettiği koyun elde tutulurken, deveye müdahale edilmez.

3.“Nebi'ye bir miktar sığır eti takdim edildi. Bu, Hz. Aişe'nin azatlısı Berire binti Safvan'a sadaka olarak getirilmişti. Resulullah, “Bu bize hediye, Berire'ye de sadakadır.” Dedi.”²² Resulullah bu olayın iki farklı yönünü dikkate alarak iki farklı hüküm çıkarmıştır.

Konunun bir başka dayanağı ise Hz. Ömer'in Ebu Musa Eşari'ye ve Kadı Şurayh' a yazdığı mektuptur. Mektupta furuk konusuyla ilgili ifadeler şöyledir: “Benzer ve farklı yönleri öğren. Sonra birikimine göre olaylar arasında kıyas yap. Kanaatine göre, Allah

18) Enfal, 8/41.

19) Ebu Davud, S. (1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, taharet 137; İbn Mace, M.(1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları; taharet 77.

20) Davud, lükata 1.

21) Ebu Davud, lükata 1. Buhari, M. (1992). *Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları; ilim 28.

22) Buhari, zekat 60; Ebu Davud, zekat 30.

katında ne daha hayırlı ise ona dayan.²³ Bu ifadelerden furukun cem ve fark özelliğini çıkarmak mümkündür. Çünkü furuk benzer olayları birleştirmek, aralarındaki farkları ortaya çıkarmaktır.

Furuk ilmi ile ilgi kurulan ilk eserler Hanefi mezhebinin ilk kaynaklarıdır. Bazı müelliflere göre, İmam Muhammed furuk ilminin ilk müellifi sayılmaktadır.²⁴

Sonraki dönemlerde furuk kitapları kaleme alınmıştır. Bazı müellifler bu kitapları birkaç başlık altında incelemişlerdir:

1. Bazı eserler müstakil olarak furuk hakkında yazılmıştır. Bu eserler fıkıh bablarına göre düzenlenmiştir.

2. Fark ve istisna tarzında yazılmış eserler. Bunlar da fıkıh bablarına göre düzenlenmiştir.

3. Bir meselenin kısımlarındaki farkları beyan eden eserler.

4. Kavaid, eşbah ve nezair kitapları.

5. Genel furuk kitapları.²⁵

Furuk bahislerini ihtiva eden eserlerin ilk olarak Hanefi müellifler tarafından kaleme alındığı söylenebilir.²⁶

el-Bahüseyn'e göre, furuk müstakil bir ilim dalıdır. Bunun için, "İlmu'l-furuku'l-fikh" tabirini kullanmaktadır. Bu ilmin konusu ise, zahirde benzeyen, fakat hükümde farklı furu fıkıh konuları; bunların sebep ve sonuçlarını ve bunlarla alakalı diğer durumların incelenmesidir.²⁷

4. Semerkandi'nin ve Nişaburi'nin Furuk Kitapları

Furuk bahsinin tanınmasına katkısı olacağını düşündüğümüz iki eser ise Semerkandi ve Nisaburi'ye aittir.

23) اعراف الأمثال والأشباه ثم قس الأمور عند ذلك فاعمد إلى أحبها عند الله وأشبهها بالحق فيما ترى Darekutni, A.1966). *Sünen.*, Beyrut: Daru'l-marife; IV,206; Beyhaki, A. (1966). *es-Sünenü'l-Kübra*, Haydarabad: b.yy; X,150.

24) Örnek ve değerlendirmeler için bkz. Bk. Ahmet ez-Zehrani, Tahkik, 35; Muhammed Temmum, Tahkik, 14.

25) bkz. Özen, XIII, 225.

26) Literatür için bkz. Özen, XIII, 225 vd.; Bahuseyn Y. (1998). *Furuk*, 83 vd.; Muhammed Temmum, 8vd.; es-Semerkandi, M. (1417 h), *Kitabu'l-Furuk*. (tahkik Said Ahmed ez-Zehrani). Riyad: b.yy; 27-45 Pala, A. (2005). Es'ad el-Kerabisi (ö. 570/ 1174) ve "el-Furuk" Adlı Eseri, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 5,453-466; Wolfhart H. 235-246; Demir, A.(2011). *Mecelle ve Külli Kaideler*, İstanbul: Akademi Yayınları; Kızılkaya, 135.

27) el-Bahuseyn, *Furuk*, 27.

4. 1. Semerkandi'nin Furuk kitabı

Muhammed bin Salih el-Kerabisi es-Semerkandi'nin kitabının adı "el-Furuk"tur. Nisbeti olan kerabisi, elbise satıcısı demektir.²⁸ Semerkand'ın Eştbedize mahallesinde dünyaya gelmiştir.²⁹ Hadis ravisidir.³⁰

Semerkandi'nin el-Furuku bu konunun ilk kitaplarından³¹ Üslubu sade, rahat anlaşılır olup; 292 fark ihtiva eden kitabın 17 faslı bulunmaktadır. Müellif kitabı, niçin yazdığını ifade eden bir giriş yazmamıştır. Fıkıh bapları tertipsizdir, tekrarlar bulunmaktadır, konu başlıkları fasıl şeklindedir.³² Önceki açıklamalara atıflar vardır. Hadisleri delil getirmede müellifin rahatlığı dikkat çekmektedir. Bazı meseleler arasında farkları irat ederken kaynağının lügat olduğu vehmedilebilir, Oysa kaynak öftür.³³ Bazı fasıllarda müellif konu dışına çıkmaktadır. Zira bazı fasıl başlarında bunu bir yöntem olarak seçtiğini belirtmektedir. Mesela "es-Salatu ve gayruha" faslında oruçla ilgili meselelere de yer verir. Çünkü orucu müstakil bir başlık altında incelemeyi. Yine, "el-Beyu ve gayruha" faslında müellif gasp, şahadet ve şuf'a ile ilgili birkaç meseleye yer verir. Zira bu konularda fasıl açmamıştır. On yedi 17 faslın yer aldığı kitabın bu şekilde başlığa çıkarılmamış konular da dikkate alındığı takdirde fasıl sayısının daha fazla olacağı fark edilmektedir.

4.2.Nişaburi'nin Furuk kitabı

Esad bin Muhammed en-Nisaburi el-Kerabisi'nin³⁴ kitabının adı da el-Furuk tur.³⁵ Hanefi mezhebine mensup edip bir fakihdir. Bu müellifin de nisbetinde Kerabisi vardır. İki kitabı bulunmaktadır; el-Furuk, el-Mucez. İkisi de fıkıh ile alakalıdır.³⁶ Doğum yeri olan Nisabur Horasan'ın şehirlerinden birisidir.³⁷ Bağdat'ta Mustansariye medresesinde hocalık yapmıştır.³⁸

28) Zirikli, VI, 162.

29) Ahmet ez-Zehrani, 23-24.

30) Ahmet ez-Zehrani, 29.

31) Ali bin Ahmed el-Fesevi (v. 321 h.)'nin eseri *el-Mesail ve'l-ile'l ve'l-furuk*, isimli kitabı zikredilmekte, fakat kitap hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ahmet ez-Zehrani,41; Bahuseyn ise Muhammed bin Ali et-Tirmizi (v.h. 320) isimli müellifin *el-Furuk* isimli bir eserinden bahsetmektedir. el-Furuk, 79. Semerkandi'nin el-Furuk'u ilk eserlerden kabul edilmektedir. Muhammed Temmum, I,8; Kızılkaya, *İslam hukukunda külli kaideler*,134-135.

32) Ahmet ez-Zehrani, 76-77.

33) Ahmet ez-Zehrani, 80.

34) Kitabı ve kendisi ile ilgili bir tanıtım için bkz. Pala, s. 453-466

35) Muhyiddin, A.(1993). *el- Cevahiri'l-mudiyye fi tabakati'l-hanefiyye*, Riyad: Daru'l-ihyai'l-kütübi'l-arabiyyi; I,143; Hacı Halife. (t.y.), *Keşfu'z-Zunun*, Beyrut: Daru ihyai türasi'l-arabiyyi; 2257.

36) Zirikli, H. (1992) . *el-İlam Kamusu Teracim*, Beyrut: Dar-u İlmi'l-maleyin; I, 301.

37) Muhyiddin, Abdulkadir; IV, 333.

38) Muhyiddin, Abdulkadir, I, 314.

Nisaburi'nin hocaları Ebu'l-Ala Said bin Muhammed el-Buhari İbn Er-Rasimendi, Ebu Mansur Mevhub bin Ahmed el-Cevaliki, ve Alauddin Muhammed el-İsmendi'dir.³⁹ Furuk'ta, konu başlıklarına "kitab" ismini vermiştir, Eser 39 bölümden (kitap) oluşmaktadır, fıkıhın çoğu bahislerini ihtiva etmektedir. Nisaburi bazen kaynak vermektedir. Kaynakları bazen müellif, bazen de kitap ismi şeklinde verir. Doğrudan naklettiği meseleler hakkında mezhep içerisinde ittifakın olduğu anlaşılmaktadır. Kitap, 779 mesele içermektedir. Bunların izahında iki bazen de daha çok örnek vermektedir.

Nisaburi, Furuk'u yazma sebebini şöyle izah etmektedir: "Kitaplardan benim bulduğum bu meseleler kıyas ve istihsan konusu değildir. Ancak ashabımız arasında meşhur hilaf olan konulardır. Bunları, Kadı, İmam Ebu'l-Ala Said bin Muhammed aralarındaki farkı açıkladı. Ben hoşlandım. Bunları ezberi kolay olsun diye müstakil yazmayı istedim. Allah'tan bu işi tamamlamam için yardım istiyorum."⁴⁰ Bu ifadelere göre, kitap hilaf ilmiyle de alakalıdır. Nisaburi, konudan hocasının ders takriri sırasında haberdar olmuştur. Kitabı hocasının ara ara bahsettiği meselelerden ilham alınarak yazıldığını belirttiğine göre orijinal olmalıdır. Daha önce bir furuk kitabı kaleme almış olan Semerkandi'ye müellif tarafından herhangi bir atıf bulunmamaktadır.

Müellifler hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

4.3. İki kitabının muhtevaları

Çeşitli makalelerde, furuk kitaplarının fıkıh kitaplarının tasnifleri dikkate alınarak hazırlandığı kaydedilmektedir.⁴¹ İlk dönem fıkıh kitapları ile söz konusu furuk kitaplarını karşılaştırmak eserlerin muhtevalarını tanımak bakımından bizi bir takım sonuçlara ulaştıracaktır.

Karşılaştırmak için Muhammed bin Hasan eş-Şeybani'nin tedvin ettiği Cami'us-Sağir⁴² kitabını esas aldık.⁴³ Tabloda bölümlere sıra nosu verilmiştir.

39) Muhammed Temmum, 15-16.

40) Nisaburi, I, 33.

41) bkz. el-Bahuseyn, *Furuk*, 79; Pala, 459.

42) bkz. eş-Şeybani, M.(1985). *Cami'us-Sağir*. Beyrut: Alemü'l-kütüb.

43) Özel, A.(1990). *Hanefi fıkıh âlimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; 22.

Tablo 1. Bir Klasik Fıkıh Kitabı İle Furuk Kitaplarının Konularının Karşılaştırılması.

Sıra no	C. Sağır Kitab	Semerkandi/ Furuk Fasil	Nisaburi/ Furuk Kitab
1	Salat Taharet ve salat	2	Taharet ve salat
2	Zekât	3	2
3	Savm	-	3
4	Hac	-	Menasik
5	Nikâh	8	5
6	Talak	5	6
7	İla	-	-
8	Zihar	-	-
9	İtk	7	7
10	Eyman	4	9/Eyman ve'nuzur ve'l-keffaret
11	Hudud	-	10
12	Sirkat	-	11
13	Siyer	-	12
14	Buyu	10/bey	19
15	Kefalet	-	28/Kefaletve /havale
16	Havale	-	28/Kefalet ve Havale
17	Daman	-	-
18	Kaza	-	-
19	Vekâlet	13	27
20	Dava	12	25
21	İkrar	-	26
22	Sulh	-	29
23	Mudaraba	-	32
24	Vedia	-	16/Ariyet ve vedia
25	Ariyet	-	16/Ariyet ve vedia
26	Hibe	15	18
27	İcarat	-	23
28	Mukatebe	17/Kitabet	8/Mukatebe ve vela
29	Me'zun	-	37
30	Gasb	-	14
31	Muzaraa	-	-
32	Kerahiye	-	13/İstihsan

33	Eşribe	-	33/Şurb- 34/ Eşribe
34	Sayd	-	15/Sayd ve Zebaih
35	Rehn	-	35
36	Cinayet	-	Diyat ve cinayet
37	Çeşitli konular	-	39

Mesela Cami'us-Sağir'de 10. sırada yer alan eyman başlığına karşılık, Semerkandi'nin Furuk eserinde eyman 4. sırada, Nisaburi'nin eserinde ise 9. sıradadır. Cami'us-Sağirde 18. Sırada yer alan kaza konusu Furuk'larda bir başlık olarak yer almamaktadır. Tablo üzerinde bölüm ve sıra numaraları dikkate alınarak karşılaştırmalar yapmak mümkündür. Furuk'ların konu sıralaması klasik fıkıh kitaplarına uymamaktadır. Nisaburi klasik fıkıhın bütün konularını başlık halinde eserinde yer vermiştir. Cami'us-Sağir'de olmayan ikrah, hicr, vesaya, sarf, şirket, sarf ve şuf'a da başlık olarak yer almaktadır. Semerkandi'de başlıkta görünmeyen konulardan oruç, hac, nezr, gasb, şuf'a, sarf, ikale, velayet, me'zun, me'mur, selem, vedia, kasame, rehn, ikrar, başka fasıllarda birkaç mesele olarak ele alınmıştır. Semerkandi hudut, cinayet ve siyer bahislerini hiç ele almıştır. Konular klasik fıkıh kitaplarında kitap başlığı şeklinde iken, Semerkandi "Fasıl" ifadesini uygun görmüştür. İki Furuk kitabı kendi aralarında ve klasik fıkıh kitaplarıyla başlık ve konuların sıralaması bakımından benzerlik göstermemektedir.

İkinci bir adım olarak bu kitaplardaki ilk bölümleri madde halinde yazarak bir tablo düzenledik. Furukların meselelerini anlaşılabilir şekilde kısalttık.

Tablo 2. *Bir Klasik Fıkıh Kitabı İle Furuk Kitaplarının İlk Konu Muhtevalarının Karşılaştırılması.*

Sıra no	Cami'us-sağir 1.Kitabu's-salat	Semerkandi/ Furuk 1.Bazı ibadet meseleleri /2.Namaz	Nisaburi/Furuk 1.Kitabu't-taharet ve's-Salati
1	Abdesti bozan ve bozmayan şeyler	Abdest ve teyemmümde niyet	Abdesti bozan ve bozmayan şeyler
2	Hayz	Abdestin bozulması	İdrar ve kanın abdesti bozulması
3	Abdest caiz olan ve olmayan şeyler	Abdestte ve gusülde mazmaza ve istinşak	Tek parmakla mesh ve başı üç parmakla mesh
4	Teyemmüm eden ve sonra irtidat eden kimse	Guslü gerektiren durum	Sargının düşmesi halinde abdestin durumu
5	Necaset ve necasetin gidermesi	Sirke ve gül suyu ile abdest	Mesh ve mest üzerine meshin süresi

6	Kişinin üzerine Necasetin isabet etmesi	Hayızlı ve teyemmümlü kişilerin vakit çıkması durumunda taharetlerinin hükmü	Kâfir mevtanın veya Müslüman mevtanın düşmesi halinde suyun durumu
7	Kadının namazda bacaklarının dörtte birinin açılması	Özür sahibi	Cüntüp birinin cüntüp veya teyemmümle mescide girmesi
8	Ezan	Özür sahibi	Misafirin yürürken ezan okuması ve kamet
9	İmama uymak	Temiz kapla, kirli kabın temiz elbise ile kirli elbisenin karışması durumunda abdestin ve namazın hükmü	Misafirin ve mukim kimsenin kameti kısaltması
10	Ruku ve secde tekbiri	İki temiz kap ile bir kirli kabın karışması durumunda abdest	Kadının ve delinin ezan okuması
11	İmama başından itibaren uyup sonra bunu bırakması	Azad edilen cariye'nin diğerleriyle ve koyun lâşesinin kesilmiş 10 koyunla karışması	Kerahat vakitlerinde namaz ve tavaf
12	Namazı bozan ve bozmayan şeyler	İki ayaktan birinin sargılı diğerinin mestli olması	Kerahat vaktinde namaz ve teşrik günlerinde oruç
13	İftitah tekbiri	Mestlerinde delik olması ve elbisesinde necaset bulunması	Namazda elbisesinde neca-set bulunması ve sonradan tilavet secdesini hatırlamak
14	Namazda kıraat	Eşek artığı su ile ve nebizle abdest almak	Namazda yanlışlığı imama hatırlatmak ve başkasına hatırlatmak
15	Namazda mekruh olan ameller	Teyemmümlü iki kişiden birisine su verilmesi ve hibe edilmesi	Namazdaki ayetleri imamın ve tek başına kılanın tefekkürü
16	Tilavet secdesi	Yükünde su olduğunu bilmeden teemmüm etmek ve kölesi oldu-ğunu unutarak yemin keffareti tutmak	Namaz kıldığı yerde resim olması
17	Namazda sehiv secdesi ve selam verme	Bir teyemmümle yapılabilecek ve yapılamayacak ibadetler	Lahik ve mesbukun imama uydukları durumda sehiv secdesi yapmaları
18	Namazı kaçırmak	Yolcunun arkadaşından su istemesi ve teyemmümünün hükmü	Mesbuk ve lahikin imama uymadıkları yerde kıraatları
19	Hastanın oturarak namaz Kılması	Harb meydanında yaralı bulunanın ölmesi halinde şehitlik hükmü	Mesbukun sehiv secdesi ve imama uymasının hükmü

20	Yolculukta namaz	Devlet başkanının korku namazı kıldırması	Mesbukun ve mukimin imama uymaları durumunda kıraat durumları
21	Bir baba girmeyen konular	Yaralı kimsenin ayakta, oturarak veya yatarak namaz kılması	Kıldığı namazda şüphe etmesi
22	Cuma namazı	Hapiste su bulamayanın teyemmümü ve su yerini bilen korkarak teyemmüm alması	Nafile kılarak şüphe ve misafirin ikinci rekattan sonra ikamete niyeti
23	Bayram namazı, Arafat'ta namaz ve teşrik günleri	Ümmünün kıraat ehline imameti	Mukimin misafire veya misafirin mukime uyması
24	Cenazeyi taşımak ve namazını kılmak	İmama hades vaki olması ve hadessiz olduğunu zann etmesi	İmama hades vaki olması ve sehiv secdesi
25	Şehidin yıkamak	Hareketli binek hayvanı üzerinde veya gemide tekrar tekrar secde ayeti okumak	Namazda ve namaz haricinde binek üzerinde tekrar secde ayeti okumak
26	Mescide girmenin hükmü	Binek üzerinde veya namaz dışında tekrar secde ayeti okumak	Namaz haricindeki birinin secde ayetini duyması ve binek üzerindeki birinin tekrar tekrar secde ayetini okuması
27	-	Yürürken tekrar tekrar secde ayeti okuması ve muhayyerlik durumunda meclisi terki	Vaktin başında veya sonunda farz ve kaza kılmak
28	-	İmama uyanın ve cünüp ve hayızlının secde ayeti okuması	Hastanın ve ölüm hastalığı esnasındaki birinin namazda kıbleye yönelmesi
29	-	İhtilam ve hayız	Savaş meydanında ölü birinin bulunması
30	-	Yolculukta çocuğun buluşa ermesi ve kâfirin Müslüman olması ve seferilik hükümleri	Hutbede imama, sonra vekil olana hades vaki olması ve hutbenin hükmü
31	-	Mesbuk ve lahik	Cuma imamına hades vaki olması ve hutbede bulunmaması
32	-	Misafirin mukime uyduğu durum-da namazının bozulması ve bir mukime nafile namazda uymak	Teşehhüt
33	-	Cuma imamına vekâlet	Teşehhüt

34 -	Cenaze namazında geç kalmak	Cünüb ve hayızlının secde ayeti okuması
35 -	Cenaze namazı kıldırın imamın veya cemaatin abdestsiz olduğunun anlaşılması	Nifas ve hayız
36 -	Mesbukun sehiv secdesi yapması ve tilavet secdesi	Mushafla ve ayetle darulharbe gitmek
37 -	Ramazanda yolcunun başladığı orucu tamamlamaması Orucu tamamlaması ve hastanın	Özürlünün teşehhüt ve kıyama karıştırması
38 -	Oruç ve seferilik	Hades vaki olduğun veya abdestsiz olduğun zannederek namazı bırakması
39 -	Erkeğinin hanımının cenazesini	Hades vaki olduğunu yıkaması düşünerek namazı bırakması mescidi terk etmesi veya etmeme
40 -	Mevta kafirin veya müslümanın Suyu düşmesi	Farz kılanın arkasına nafile kasdıyla nafile kılana nafile kılmak amacıyla uyma durumunda namazın bozulması
41 -	Kurban bayramında oruç ve Kerahet vakitte namaz	İki rekât nafile kılmaya nezretmek
42 -	-	Nafile kılana farz kasdıyla veya Farz kılana nafile kasdıyla Uyduktan sonra namazı bırakmak

Furuklarda müşterek konularla birlikte farklı konularda yer almaktadır. Mesela, mest bahsini ele alan iki müellif de farklı izahlar getirmiştir. Semerkandi mestte delik olması ile elbisede bulunan necasetin abdestin hükmüne etkisini tahlil ederken Nisaburi mesh ve mestin müddeti arasındaki farkı izah eder. Semerkandi imama namazda hades vaki olması veya hadessiz olduğunu zannetmesinin cemaatin namazına etkisini incelerken, Nisaburi imama hades vaki olması ve sehiv secdesi meseleleri karşılaştırır. Tilavet secdesi, lahik, mesbuk konuları iki müellifin benzeri yaklaşımlarla ele aldıkları konulardandır.

Furuklarda, farklı konular da dikkat çekmektedir. Mesela niyet, atık su ile abdest, ihtilam, hayız, korku namazı, ümmi kişinin kıratı, sirke ve gül suyu ile abdest almak gibi bazı konular sadece Semerkandi'nin eserinde yer almaktadır. Buna karşılık kadının ezan okuması, resme karşı namaz, istikbali kible, namazda teşehhüd ve mushafla daru'l-harbde yolculuk gibi bazı konular sadece Nisaburinin Furuk'unda bulunur.

Furuk ile alakalı bir durum da şudur: Misafirin yürürken ezan okuması ve kamet getirmesi gibi, farklı iki olay ya da kadını veya delinin ezan okuması gibi aynı olay ele alınmaktadır.

Tablo, bu kitapların diğer fıkıh kitaplarından farkını ve Semerkandi'nin Nisaburi üzerindeki etkisini de ortaya koymaktadır.⁴⁴ Bu bazı maddelerde açık bir şekilde belirli hale gelmektedir. Nisaburi'nin Furuk kitabında başlıklar, ele alınan konularda ve ele alış tarzı bakımından farklılıklar dikkati çekmektedir. Fakihler, meseleler aynı veya benzer olmasına rağmen, farklı ihtimalleri dikkate almışlar, aynı sonuca farklı izahlarla ulaşmışlardır. Nisaburi, Semerkandi'nin eserini tamamlamış gibidir. İlk konuda, İki eserin mesele sayısı birbirine yakındır. Hanefi mezhebi kaynakları esas alınarak düzenlenen bu eserlerin müşterek konulardan bahsetmeleri tabiidir. Buna rağmen Nisaburi'nin örnek ve izahları farklıdır, özgündür. Benzer madde ve ifadeler sayılıdır.

İki müellif talak, nikâh, nezir, yemin gibi lafızların ön planda olduğu akitlerin dışında da birçok konuda dil bahislerine sıkça başvurmuşlardır. Bu, fikh etmenin dil ile irtibatının önemini göstermektedir.

Maddelerin kısa ve veciz olarak ifade edildiği yerler ezber kolaylığı sağlamaktadır.⁴⁵ Buna karşılık uzun cümlelerde muhakeme kabiliyetini artırıcı bir özellik arz etmektedir.

Farkları ortaya koyma yöntemi şu şekildedir: Her bölümle ilgili konuları kendi içinde bir mantıki silsileye tabii tutmuşlardır. Önce sureten birbirine benzeyen meseleleri, arkasından da hükümleri zikretmişlerdir. Sonra da her iki meselenin hükümlerinin neden farklı olduklarının izaha geçmektedirler. Aradaki farkları izah ederken gerekçe bir nistan ibaretse onu zikretmiş ve nassın hükme delalet yönünü de açıklamışlardır. Bazı meselelerde hükmün farklı oluşundaki sebepler arasında hem naslar hem de akli deliller bulunabilmektedir. Müellifler önce nassı, arkasından da akli gerekçeyi zikretmişlerdir.⁴⁶ Cümleler bazen isim cümlesi şeklinde bazen de şart edatı ile başlamaktadır. Meselenin bitişi halinde ise Nisaburi “Bu da öyledir.” kaydını Semerkandi ise “İkisinin arasını ayırt et.” kaydını kullanır. Konu bitimlerinde ise “Vallahu alem/Allah en iyi bilir” kaydını Nisaburi çokça kullanır.

Furuklarda meseleler arasındaki farklar ortaya konulurken, Kur'an, sünnet, kıyas delillerine ilave olarak örf⁴⁷ ve sahabe kavlinin⁴⁸ de delil olarak kullanıldığı örnekler bulunmaktadır.

44) Örnek için her iki müellifin eserinde de yer alan 25. ve 26. maddelere bakılabilir.

45) bkz. Semerkandi, md. 100; Nisaburi, md. 660, 684, 723.

46) Pala, 461.

47) bkz. Semerkandi, md. 62; Nisaburi, md. 565, 568, 657.

48) Semerkandi, md. 25, 193. Sahabe kavline dair bir örneği Nisaburi'nin Furuk kitabında tespit edemedik.

Müellifler meseleleri izah sadedinde cevaz, lüzum, vücut, gibi kelimeleri yerine göre kullanmışlardır. Buradan kullanılan kelimeye göre farkın akdin vücup, lüzum ya da sıhhat şartlarıyla alakalı olduğunu çıkarmak mümkündür.

Furuk eserlerinde ayetler ve hadislere atıf yapılmaktadır. Bunların sayısı sınırlıdır. Bu eserler fetvalar üzerinde yürüdükleri, bir anlamda fıkıh pratiği yaptıkları için, fetvaları delillerle ispat etmemektedirler. Semerkandi, delil olarak 12 ayet ve 13 hadisi, Nisaburi ise 19 ayet ve 25 hadisi istinbat etmiştir. Müelliflerin ortaklaşa işaret ettikleri naslara rastlamadık.

4.4. Bazı örnekler ışığında eserlerin karşılaştırılması

Şimdi bu iki eserin ele aldıkları konuları nasıl incelediklerine dair benzer birkaç örnek verelim. Paragrafların başındaki rakamlar, meselelerin Furuk kitaplarındaki sırasını göstermektedir.:

4.4.1. Abdest

2/ “İki uzuvdan (ön ve arka) birisinden bir böcek/kurt çıktığı zaman abdest bozulur. Şayet, Vücuttaki bir yaradan çıkarsa abdest bozulmaz. FARK: Böcek bızatıhi temizdir. Bu haliyle onunla namaz caizdir. İki organdan birisinden çıkması ile yel gibi, necis hale geçer. Kurdun bu yollardan çıkması da böyledir. İki yoldan birisinden değil de, vücuttaki yaradan çıkan kutra gelince iç organdan dışarı çıkan necasetin affedildiği gibi bu da affedilmiştir. Kurdun yaradan çıkmasıyla oluşan necaset de bunu gibidir.”⁴⁹

Benzeri bir madde Semerkandi de şu şekildedir: 1/“Ebu Hanife rahmetullah şöyle demiştir: “Bir kurt iki yoldan birisinden çıkarsa abdest bozulur. Yaradan çıkarsa bozulmaz.” FARK: Kurt az bir rutubet taşır. Bu az rutubetle de az necaset bulunur. Az necaset iki yoldan birisinden çıkınca, abdest bozulur. Yaradan çıkan kurda gelince aynı şekilde az bir rutubet taşır, o da az bir necaset taşır. Az necaset ise iki uzvun dışında bir yerden çıkınca abdesti bozamaz. Çünkü kurt hayvandır. Aslında o temizdir. Temiz bir şey iki yoldan birisinden çıkınca yel gibi abdestin bozulmasını gerektirir. İki organın yolun dışında çıkınca, ter ve gözyaşı gibi, abdesti bozmayı gerektirmez. Muhammed bin Şuca şöyle bir fark belirtmiştir: “Yaradan çıkan kurt, etten ürer. Böylece iki yolun dışında bedendeki etten bir parça ayrılmış gibi olur. Şayet vücuttan bir et parçası ayrılrsa abdest bozulmaz. Bu da böyledir. İki uzva gelince, oradaki kurt necasetten beslenir. Buradaki necaset kurt olmaksızın çıksa abdestin bozulmasını gerektirir. Necasetten üreyenin durumu da bununla aynıdır.”⁵⁰

Semerkandi, doğrudan fetvayı vermiştir. Genel yöntemi bu şekildedir. Kaynak belirtmez, konuyu izahı açık ve sadedir. Necaseti “afv” kavramıyla izahı etmektedir. İzahı daha girift ve ayrıntılıdır. Nisaburi ise, Ebu Hanife'nin ismini zikrederek meseleye giriş

49) Semerkandi, 88.

50) Nisaburi, I, 35.

yapmıştır. İzahı daha girift ve ayrıntılıdır. Başka farkları anlatırken bazen fakihlerin ismini zikreder. Hanefi mezhebine kimi zamanda “Ashabımızdan birisi dedi ki, (md.65), “dediler.” (md.101), “Ashabımız dedi.” şeklinde atıfta bulunur. Buna karşılık, “Ben diyorum ki” (md.3), “Bana sevimli geliyor” (md.10), “Dilersen şöyle dersin” (md.50) şekillerinde kendi kanaatini dile getirdiği de olur.

Necaset sebebinin farklı oluşu, farklı hükümlerin verilmesine yol açmıştır.

4.4.2. Teyemmüm

Bu konuyla ilgili bir örnek şöyledir: 12/ “Cenaze namazı kılmak veya tilavet secdesi yapmak için teyemmüm alanın bu teyemmümle farz namazı kılması caizdir, fakat mescide girmek veya bir selama karşılık vermek için teyemmüm almışsa, bu teyemmümle farz namaz kılması caiz değildir. FARK: Cenaze namazı ve tilavet secdesi için teyemmümde ibadet kastı olduğundan cenaze namazı ve tilavet secdesi taharetsiz sahih olmaz. Yine ibadet mahiyeti taşıdığından bu ikisinde farz namaz gibi istikbali kıble şarttır. Fakat selama karşılık vermek veya mescidin içinde dolaşmak bizatihi ibadet değildir. Başka bir şeye vesiledir. Teyemmüm, zaruri bir taharettir. Ancak temizlikle sahih olan bir ibadet vaki olduğu zaman ona itibar edilir. Bu sebeple; Bir Hıristiyan Müslüman olmak için teyemmüm alsa, sonra Müslüman olsa bu teyemmümle bir farz namaz kılması caiz değildir. Çünkü Müslüman olmak, taharet olmaksızın sahih olan bir ibadettir.”⁵¹

Benzeri madde Semerkandi’de şöyledir: 7/ “Aslında şöyle geçer: “Cüntüp bir kişi su bulamazsa mescitte bir su gözesi varsa, teyemmüm eder ve mescide girer. Sonra gözenin küçük olması sebebiyle gusül almaya muktedir olamazsa, yanında da bir su kabı yoksa tekrar teyemmüm alır ve o teyemmümle farz namazı kılar. Mescide girdiği teyemmümle namazı eda etmesi caiz olmaz. Tilavet secdesi için teyemmüm almışsa onunla namazın edası caizdir. FARK: Tilavet secdesi namaz cinsinden bir fiildir. Secde namazın rükünleri cümlesindedir. Teyemmüm, namazın cinsinden bir şey için vaki olmuşsa nafi için vaki olan bir şeyle farzın edasının vaki olması gibi namazın edası da caizdir. Mescide girme konusu böyle değildir. Mescide girme namaz cinsinden veya namazın rükünlerinden değildir; Dolayısıyla, teyemmüm namaz cinsinden bir şey için alınmamıştır. Mescide girmek niyetiyle alınan teyemmümle namazın edası caiz olmaz. Aslen namaz niyetle alınmayan teyemmümle namazın caiz olmadığı gibi... Bu mesele de onun gibidir.”⁵²

Semerkandi izahında teyemmümde niyet ve teyemmümün mahiyetine dikkat çekmektedir. Teyemmüm aslen temiz olmamakla beraber niyetle temizleyici vasfı olan bir fiildir. Nisaburi, Semerkandi’nin ibadet kavramı ile yaptığı izahı daha hususi bir kavram olan namazın rükünleri ile izah etmektedir. Nisaburi, teyemmümle mescide girmek şeklindeki iki farklı meseleyi bir olayın parçası olarak senaryo haline getirmektedir. Burada

51) Semerkandi, 109-110.

52) Nisaburi, I, 39-40.

su mescidin içerisinde olduğu için, mükellef su ile gusül almak üzere mescide girmiştir. Mescide girmek üzere aldığı teyemmümle farz namazı da kılmak istemektedir. Bu ise sahih olmaz.

4.4.3. Secde ayeti okumak

Secde ayeti okuma konusunda farklı hükmetmeyi gerektiren durumlardan birisi Semerkandi'de şöyle yer almıştır: 25/ “Hareket halindeki binek (dabbe) üzerinde tekrar tekrar secde ayeti okusa her okuyuşunda ayrı secde etmesi gerekir. Hareket halindeki bir gemide tekrar tekrar secde ayeti okusa bir secde yeterli olur. FARK: Bineğin hareketi kişiye bağlıdır. Onun isteğiyle hareket eder, tercihiyle de durur. Hareket halinde ise bulunduğu mekân değişmiş olur. Mekân değişikliği sonucu, vucub her defasında yenileneceğinden dolayı, her okumada yeniden tilavet secdesi gerekir. Geminin hareketi ise yolcuya bağlı değildir. Allah şöyle buyurmaktadır: “ وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ ” Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu.”⁵³ Gemi binek olduğu halde yüzmesi dalgalara izafe edilmiştir. Durması veya hareketi yolcunun iradesine bağlı değildir. Bu durumda mekân birliği olur. Mekân birliği durumunda ise tek secde vacip olur. Hasan ve Huseyn (r. anh)’ın hocaları Ebi Abdurrahman es-Selma’nın bu şekilde bir uygulaması nakledilmiştir. O, bir mecliste birden çok tilavet secdesi okumaya tek secde ile yetinmiştir.”⁵⁴

Bu konu Nisaburi’nin eserinde şu şekildedir: 25/“Bir kişi hareket halinde binek üzerinde namaz kılarken tekrar tekrar secde ayeti okursa, tek secde yeterlidir. Namazın dışında hareket halindeki binekte tilavet secdesi okura her kıraatte bir secde gerekir. FARK: Tekbir bütün mekânları birleştirir, tek bir mekân hükmüne getirir. Şu delille ki, seyir halinde olduğu halde namaz caizdir. Böylece tek bir alandaymış gibi olur. Tekrar halinde birden çok secde gerekmez. O da bunun gibidir. Namaz dışındaki duruma gelince, tilavet farklı mekânlarda vaki olmaktadır. Mekânların bir sayılmasını gerektiren bir şey de yoktur. İnsan, bir şeyi başka bir mecliste yaptığı zaman tekrar aynı şeye dönmüş olmaz. İlk meclisteki sözü güçlendirmiş olur. Böylece tek secde yeterli olmaz.”⁵⁵

Semerkandi binekte secde ayeti okumakla gemide okumanın farkını irade kavramıyla açıklamaktadır. Nisaburi ise secde ayeti okumanın iki farklı durumunu karşılaştırmaktadır. Bir anlamda namazda tekbir alınmasıyla istikbali kıble, kıyam ve kıraatle oluşan mekân birliğine binekteki durumu benzetmektedir. Bu meclis birlikteliği getirmektedir. Namaz haricinde tilavet secdesi okunduğu durumlarda mekân birliğini sağlamayı gerektirecek bir sebep yoktur. Bu da birden çok secdenin vucubunu gerektirir. Semerkandi ise olayı daha farklı delillerle izah etmektedir. Olay kudret ve irade ile alakalıdır. Aslında olay da farklıdır. Karşılaştırma, yolcunun binekte içinde secde ayeti

53) Hud, 11 /42.

54) Semerkandi, 121-123.

55) Nisaburi, I, 25.

geçen bir ayeti tekrar tekrar okuması diğeri de hareket halinde gemide namaz esnasında tilavet secdesi geçen ayeti okumasıdır.

Semerkandi'nin izahında da görüldüğü gibi furuk eserlerinde ayetler ve hadislerle yapılan atıflar sınırlıdır. Bu eserler fetvalar üzerinde yürüdükleri, bir anlamda fıkıh pratiği yaptıkları için, fetvaları delillerle ispat etmemektedirler. Nitekim burada delil olarak getirilen ayetten tilavet secdesinin hükmüyle doğrudan alakalı bir netice çıkarmak mümkün değildir. Semerkandi, burada bir delil olarak sahabe kavline de yer vermiştir.⁵⁶

4.4.4. Lâfzî konular

Bazı yorumlar sarf, nahiv ve belagat içerikli lafız bahisleriyle alakalıdır. Bu izahlarda kelime ve cümle yapılarından hareketle meseleler arasındaki farklar ortaya çıkarılmıştır. Müşterek örnekler de dikkat çekmektedir. Lafızların anlama kattığı farkın ele alındığı bazı örnekler, bir anlamda furu-u fıkıh ile usul-ü fikhın birleştikleri noktadır:

Bir örnek şöyledir: 50/ “Bir kimse, “Vallahi şu elbiseden(sevb) cübbe ve şalvar yapacağım.” dese, sonra cübbe yapsa sonra onu bozsa şalvar yapsa yeminine uymuş olur. Fakat “Vallahi şu yatak örtüsünden (milhafe) cübbe ve şalvar yapacağım.” dese cübbe yapsa, sonra bozsa onu şalvar yapsa, yeminini bozmuş olur. FARK: İlk meselede elbise (sevb) ismi cübbe yapılmasıyla bakidir. Şu delille ki, “Elbise giymeyeceğim.” diye yemin ettikten sonra, cüppe giyse yeminini bozmuş olur. Elbise ismi baki kaldığı zaman ondan cüppe ve şalvar yapmıştır, yemini de bozmuş olmaz. İkinci meselede ise, örtü ismi cüppe yapmakla ortadan kalkar. Bundan sonra şalvar yapıldığında örtü şalvar ve cüppe sayılmaz. Böylece yeminini bozmuş olur.”⁵⁷

Benzeri durumu Nisaburi şöyle kaydetmiştir: 304/ “Bir kimse, “Vallahi şu gömleği giymeyeceğim!” diye yemin ettikten sonra o gömlekten bir külah yaptırıp giyerse yeminini bozmuş olmaz. Fakat “ Vallahi şu delikanlı ile konuşmayacağım!” diye yemin ettikten sonra o delikanlı yaşlandığında onunla konuşursa yeminini bozmuş olur. FARK: Genç ile konuşmama da yemin sıfatı içermemektedir. Yani yemin, gencin şahsı üzerine akdedilmiştir. Çünkü onunla genç olduğu için değil kişiliğinden dolayı konuşmuyor. Dolayısıyla konuşmama gencin kişiliği üzerinde olduğundan o genç yaşlansa da kişilik olarak aynı kalmaktadır. Oysa gömlek de durum farklıdır: Gömleğin niteliğine yemin etmiştir. Adam gömleği bizatihi gömlek olduğu için giymemeye yemin etmiştir. Bu nitelik değişince yeminin bağlandığı konu ortadan kalmıştır. Gömlekten külah yapınca gömlek olma vasfı kalmaz. Gömlek ile külahtan her birinin kullanımı farklıdır. O, yeminini sifata bağlamıştır. Sıfat kalkmış, bu isim değişmiştir. Bu bir eşyanın özelliğinin kaybolup yeni bir eşya haline gelmesi gibidir. Çünkü gömleği giymemeye yemin etmiştir. Bu durumda da yemini bozulmaz.”⁵⁸

56) Başka örnek için bkz. Semerkandi, 320-321, md. 193.

57) Semerkandi, 151.

58) Nisaburi, I, 270-271.

İki konu arasındaki benzerlik yemin hakkındadır. Semerkandi'nin örnekleri; külah, şalvar ve elbisedir. Nisaburi ise nezir konusunda iki farklı yaklaşımda bulunmaktadır. İzahlar aynı sonuca ulaşmaktadır: Eşyanın mahiyetinin değişmesi, yeminin hükmünü de etkiler.

Konuyla ilgili bir diğer örnek şudur: 217/"Bu yiyeceği sana her ölçüğü bir dirheme sattım!" dese satış, tek ölçek hakkında caizdir. "Şu koyun sürüsünü her koyun bir dirheme sattım." Ya da "Şu kumaşı her zira'sı bir dirheme sattım." dese Ebu Hanife'ye göre hepsi hakkındaki akit fasittir. FARK: Hepsi(küll) kelimesi nihayeti belli olmayan bir cümleye dâhil olduğu zaman tekini içerir. Bunun için, "Falana bütün(küll) dirhemleri ödemekle yükümlüyüm." dese bir dirhem ödemesi gerekir. Yine bir ev kiralasa ve her ay için bir dirhem fiyat biçse, akit sadece bir ay için gerekir. Bunun gibi, bir kadının kocasının ödeyeceği nafakaya her ay bir dirhem olmak üzere kefil olsa; tek bir ay için kefalet gerekir. Bu husus da onun gibidir. Fakat elbiseden bir zira veya sürüden bir koyun satışı sahih olmaz. Çünkü koyunlar kendi aralarında farklıdır. Zira birimleri kendi aralarında farklıdır. Bu fark da tartışmaya götürür. Fakat bir ölçek(kafız)⁵⁹ belirlidir. Yemek de farklılık arz etmez. Bu sebeple tek ölçek üzerinden satış sahihtir. Başka miktarlardan ayrılır."⁶⁰

Nisaburi'de ise "küll" edatının kullanımıyla ilgili örnek bir mesele şudur: 647/ "Bir adam, "Onun her bir dirhemine karşılık bir dirhem ödemem gerekiyor." dese, iki dirhem ödemesi gerekir. Hanımına, "Bütün boşamalarla birlikte boşsun." dese üç talak vaki olur. FARK: Küll harfi nekra bir kelimeye dâhil olduğu zaman ceminin bütününe kapsayıcılığını gerektirir. Şu ayetlerde olduğu gibi: "كُلُّ نَفْسٍ دَائِقَةٌ الْمَوْتِ" "Her canlı ölümü tadacaktır."⁶¹ "فَإِنَّ كُلَّ مَنْ عَلَيْهَا" "Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır."⁶² Talak lafzı sınırlı sayıya sahiptir. Kül lafzı talak lafzına dâhil edildiği zaman, talakla kastedilen bütün sayıları içerir. Sanki şöyle demiş olur: "Seni üç talakla beraber bir defa boşsun." Böyle derse talak vaki olur. O da böyledir. Dirhem lafzı böyle değildir. Dirhemler sınırlı değildir ki, sayıyla sınırlandırılınsın. Kül lafzını dirheme dâhil etmek, onun cüzlerini (bir parça daha) kuşatmak içindir. Sanki şöyle demiş olur: "Benim ona vermem gereken diğer dirhemler cümlesinden bir adet ile beraber bir dirhem ödemem gerekir." Böyle derse, iki dirhem vermesi gerekir. Bu da öyledir. En iyisini Allah bilir."⁶³

Müellifler kül lafzının cümleye kazandırdığı anlamı izah etmelerine rağmen, meseleler ve yapılan izahlar, konuların ele alındığı başlıklar farklıdır. Semerkandi kelimenin belirlilik ve belirsizlik gibi sıfatıyla alakalı özelliğinden hareket ederken, Nisaburi lafzın

59) Kafız, bir hacim ölçüsü birimidir. Bölgelere göre farklı karşılıkları bulunmaktadır. 4,2125 litre karşılıklarından birisidir. Walter H.(1990). *İslam'da ölçü birimleri*, trc., Acar Sevim, İstanbul:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları; 59-60.

60) Semerkandi, 349-350.

61) Ali İmran, 3/ 185.

62) Rahman, 55/26.

63) Nisaburi, 214-215.

başka bir özelliği olan marife ile nekralık ve parça ile bütün ilişkisinden hareket etmektedir. Konu ilkinde bey ikincisinde ikrar başlığı altındadır. Fakat ana fikir aynıdır: Borç ikrarı veya talak ihbarı söz konusudur.

Sonuç

Furuk, kıyas bahsinde illetle alakalı bir konudur. Bunun layık veçhile bilinmesi, kıyas hatalarının yapılmasının nispeten önüne geçecektir. Bu konudaki eserlerin okunması ve ders kitabı olarak incelenmesi fikhi melekeyi artıracaktır. Furuk eserleri İslam hukuk eserlerinin hukuk mantığını kazandıracak zengin bir birikimdir. Bu eserlerin Türkçeye tercüme edilmesi ilim dünyasına bir zenginlik kazandıracaktır. Konuların tertibinde fıkıh kitaplarının muhtevası ve sıralaması furuk eserlerinde aynı şekilde yer almamıştır. İncelediğimiz eserler biri diğerinden etkilenmiştir. Furuk kitaplarında fakihler, meseleler aynı veya benzer olmasına rağmen, farklı ihtimalleri dikkate almışlar, aynı sonuca farklı izahlarla ulaşmışlardır. Fakat Nisaburi'nin yaklaşım ve eserinin muhtevası Semerkandi'den farklıdır. Bunun izahı şöyle yapılabilir: Klasik fıkıhın kendisini tekrarladığı, yeni bir şeyler ortaya koymadığı vb. yorumlar fıkıh kültürü dikkate alınmadan yapıldığı kanaatini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Atar, F. (2013). *Fıkıh usulü*. (10. Basım). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- el-Bahuseyn, Yakub bin Abdulvehhab. (1998). *el-Furuku'l-Fikhiyyeti ve'l- Usuliyye*. Riyat: Mektebetür-rüş.
- Beyhaki, Ahmet bin el-Huseyn. (1966). *es-Sünenü'l-Kübra*. Haydarabad: b.yy; I-X.
- Buhari, Muhammed bin İsmail (1992). *Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları. I-VI.
- Darekutni, Ali bin Ömer (1966). *Sünen*. Beyrut: Daru'l-marife. I-IV.
- Debusi, Ubeydullah bin Ömer.(2001). *Takvimu'l-Edille*. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye.
- Demir, A. (2011). *Mecelle ve külli kaideler*. İstanbul: Akademi Yayınları.
- Ebu Davud, Süleyman bin Eş'as. (1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları. I-IV.
- Emir Padişah. (1351 h.). *Teysirü't-Tahrir ala Kitabi't-Tahrir*. Beyrut: M. Babi v dğr. Matbaası I-IV.
- en-Nisaburi, Esad bin Muhammed el-Kerabisi (1986), *el-Furuk*. (tahkik Muhammed Temmum), Kuveyt: b.yy.
- es-Semerkandi, Muhammed bin Salih el-Kerabisi. (1417 h), *Kitabu'l-Furuk*. (tahkik Said Ahmed ez-Zehrani). Riyad: b.yy.

- Erdoğan, Mehmet. (1998). *Fıkıh ve hukuk terimleri sözlüğü*. İstanbul: Rağbet.
- Firuzabadi .(1994). *Kamusu'l-Muhit*. Beyrut: Risale.
- Hacı Halife. (t.y.), *Keşfu'z-Zunun*. Beyrut: Daru ihyai türasi'l-arabiyyi. I-V
- Hallaf, Abdulvehhab. (1987). *İlm-i Usuli'l-Fıkh*. Kuveyt: Daru'l-kalem.
- İbn Mace, Muhammed bin Yezid.(1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları I-II.
- İbn Manzur, Muhammed bin Mükrim. (1990). *Lisanu'l- arab*. Beyrut:Daru Sader; I- XV.
- Kızılkaya, N. (2013). *İslam hukukunda külli kaideler*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Muhammed Seyyit Şerif. (t.y.). *Tarifat*. Kahire:b.yy.
- Muhyiddin Abdulkadir Muhyiddin. (1993). *el- Cevahiri'l-mudiyye fi tabakati'l-hanefiyye*. Riyad: Daru'l-ihyai'l-kütübi'l-arabiyyi; I-V.
- Nesai, Ahmed bin Şuayb. (1992). *Sünen*.(2. Basım). İstanbul: Çağrı Yayınları I-VIII.
- en-Nisaburi, Esad bin Muhammed. (1986). *el-Furuk*, (tahkik Muhammed Temmum). Kuveyt: b.yy; tahkik, 7.
- Özel, A. (1990). *Hanefi fıkh âlimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özen, Ş. (1996). *Furuk*. Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi; XIII, 223-227.
- Pala, A.İ. (2005). Es'ad el-Kerabisi (ö. 570/ 1174) ve “el-Furuk” Adlı Eseri, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 5, 453-466.
- Serahsi, Muhammed bin Ebi Seh. (1984). *Usul*. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Seyyit Şerif.(t.y.). *Tarifat*. Kahire: Daru'r-reşat.
- Şaban, Z. (2012). *İslam hukuk ilminin esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- eş-Şeybani, Muhammed.(1985). *Cami'us-Sağir*. Beyrut: Alemü'l-kütüb.
- Tehanevi, Muhammed Ali. (1996). *Keşşaf-ı Istilahat-ı Funun*. Beyrut: Mektebet-ü Lübnan. I-II.
- Tirmizi, Muhamed bin İsa.(1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları. I-IV.
- Walter, H. (1990). *İslam'da ölçü birimleri*, trc. Acar Sevim. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi.
- Wolfhart, H. (2007). *Hukuku yapılandırmak: furuk literatürü üzerine mülahazalar*, (çev. Necmettin Kızılkaya). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 9, 235-246.
- Zebidi Muhammed Murtaza.(1994). *Tacu'l-arus*. Beyrut: Daru Fiker. I-XX.
- Zirikli, Hayruddin. (1992) . *el-İlam Kamusu Teracim*. Beyrut: Dar-u İlmi'l-maleyin. I-VIII.
